
**ΕΙΚΟΝΟ-ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ: ΜΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗΝ Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ**

**ICONO-GRAPHEMATA: AN ALTERNATIVE TEACHING APPROACH TO
LITERATURE IN THE FIRST GRADE OF UPPER-HIGH SCHOOL**

**Σταύρος Βλίζος & Μαρία Παπαγιάννη / Stavros Vlivos & Maria
Papayianni***

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

«Η λογοτεχνία [βρίσκεται] σε κίνδυνο»¹ και στην ελληνική μέση εκπαίδευση, όπως αποτυπώνεται τόσο στην αντιπροσώπευσή της στο ωρολόγιο πρόγραμμα, όσο και στα πορίσματα πρόσφατων ερευνών του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που αναδεικνύουν τη χαμηλή ελκυστικότητα του μαθήματος και την αδυναμία του να παρωθήσει τους μαθητές σε δημιουργικές δραστηριότητες ώστε να συμβάλλει στην καλλιέργεια της φιλιαναγνωσίας και στη διαμόρφωση μιας δια βίου σχέσης με τη λογοτεχνία. Στα αίτια του φαινομένου θα πρέπει να συμπεριληφθεί η εμμονή σε παραδοσιακούς τρόπους διαχείρισης του μαθήματος στη σχολική αίθουσα, οι οποίοι δεν ανταποκρίνονται στις συνήθειες και προσδοκίες της νέας γενιάς των «digital natives», ούτε και στις ανάγκες

---

* **Σταύρος Βλίζος** – Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας, Μουσειολογίας, Σχολή Επιστήμης της Πληροφορίας & Πληροφορικής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

vlivosst@ionio.gr

Μαρία Παπαγιάννη – Φιλολόγος στο 5^ο Γενικό Ενιαίο Λύκειο Κέρκυρας, απόφοιτος Π.Μ.Σ. «Διαχείριση τεκμηρίων πολιτιστικής κληρονομιάς και νέες τεχνολογίες» του Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας, Μουσειολογίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

papmar@gmail.com

MuseumEdu 7 / Spring 2020, pp. 68-88.

Copyright © 2020 by Museum Education and Research Laboratory, University of Thessaly.
All rights of reproduction in any form reserved.

τους ως μελλοντικών πολιτών του 21^{ου} αιώνα. Ως εκ τούτου, η όποια προσπάθεια ανανέωσης του μαθήματος δεν μπορεί να παραβλέπει τον επαναπροσδιορισμό του περιβάλλοντος μάθησης και συνακόλουθα των μεθόδων που αυτό μπορεί να υποστηρίξει. Καλή πρακτική διεθνώς αποτελεί η αξιοποίηση των χώρων πολιτισμικής αναφοράς παράλληλα και συμπληρωματικά με τις παραδοσιακές εκπαιδευτικές δομές, με στόχο την ενίσχυση κι επέκταση του αναλυτικού προγράμματος.

Με αφορμή τα παραπάνω, υλοποιήθηκε, στη διάρκεια του σχολικού έτους 2015-2016, το μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα «Εικονο-γραφήματα», στις σχολικές αίθουσες του 5ου ΓΕΛ Κέρκυρας και στους χώρους του Παραρτήματος της Εθνικής Πινακοθήκης στην Κέρκυρα. Πρόκειται για μια εναλλακτική διδακτική προσέγγιση της ενότητας «Παράδοση και μοντερνισμός στη νεοελληνική ποίηση» που διδάσκεται στο μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στην Α' Λυκείου. Στην παρούσα μελέτη παρουσιάζονται οι στόχοι και η δομή του προγράμματος, επιχειρείται η αποτίμηση της αποτελεσματικότητάς του και παρατίθεται δείγμα πρωτότυπων έργων των μαθητών που προέκυψαν κατά την υλοποίησή του.

ABSTRACT

Todorov's dictum that "Literature [is] in peril"¹ in French schools is true for Greek secondary education too, as is evident from its low representation in the daily school schedule, as well as in the findings of recent research conducted by the Greek Education Institute. Both highlight the lack of attractiveness of the subject and its failure to drive students towards creative activities, assist in a development of a love reading, or shape a lifelong relationship with literature. The causes of this phenomenon include the persistent domination of traditional classroom methods that take into account neither the habits and expectations of the new generation - that of the so-called "digital natives" - nor their needs as future citizens of the 21st century. Any attempt to revitalize the study to literature as school subject cannot overlook the need to redefine the learning environment and, by extension, the methods it can support. International best practices include the use of cultural spaces alongside and as a supplement to traditional educational structures, with the aim of enhancing and extending the analytical curriculum.

With this situation in mind, during the academic year 2015-2016, the educational museum program "*Icono-graphemata*" (writing based on imagery) was applied in the classrooms of the 5th General Senior High School of Corfu and at the local branch of the National Gallery at Lower Korakiana. This consisted of an alternative teaching approach to the unit "Tradition and modernism in modern Greek poetry," which is taught within the curriculum of Modern Greek Literature in the first year of Senior High School. The present article presents the objectives and structure of the program, attempts to evaluate

its effectiveness, and presents samples of original work created by the students during its implementation.

Εισαγωγή

«Η λογοτεχνία [βρίσκεται] σε κίνδυνο» έγραψε ο Τσβετάν Τοντορόφ το 2007, εκφράζοντας την ανησυχία του για την υποβάθμιση της λογοτεχνίας ως διδακτικού αντικειμένου, αναγνωστικής απόλαυσης και δημιουργικής δραστηριότητας στη θεωρητικοκρατούμενη μέση εκπαίδευση της Γαλλίας. Ο τίτλος του Τοντορόφ αποτυπώνει, ωστόσο, με λιτό και συνάμα εύστοχο τρόπο, τη διδακτική πραγματικότητα του μαθήματος της λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στη χώρα μας, μολονότι δε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η έμφαση στη θεωρία, όταν και όπου συναντάται, αποτελεί τη μόνη αιτία της πτωχευτικής εικόνας της λογοτεχνίας στη δική μας περίπτωση. Οι αιτίες είναι πολλές και σύνθετες και δεν αποτελούν αντικείμενο του παρόντος άρθρου.

Επανερχόμαστε λοιπόν στα συμπτώματα, αναγνωρίζοντας την υποβάθμιση της λογοτεχνίας στην ελληνική μέση εκπαίδευση τόσο στην αντιπροσώπευσή της στο ωρολόγιο πρόγραμμα,² όσο και στα πορίσματα πρόσφατων ερευνών του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που αναδεικνύουν τη χαμηλή ελκυστικότητα του μαθήματος και την αδυναμία του να συμβάλει ουσιαστικά στην καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας και της δημιουργικής ενασχόλησης με τη λογοτεχνία, με τα ποσοστά των αρνητικών κρίσεων των μαθητών να ακολουθούν έντονα αυξητική τάση, προιούσης της ηλικίας και της εκπαιδευτικής τους εμπειρίας.³ Τα στοιχεία, απογοητευτικά, προβάλλουν την ανάγκη σύνδεσης της λογοτεχνίας με τον κόσμο, τις ιδιαιτερότητες και ανάγκες των μαθητών, το προφίλ των οποίων, κι αυτό θα πρέπει να τονιστεί, διαφέρει σημαντικά από το προφίλ των μαθητών προηγούμενων γενεών, κυρίως εξαιτίας της εισβολής της ψηφιακής τεχνολογίας στην παιδική τους ηλικία.

«Digital natives»⁴ οι σημερινοί μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, συνηθισμένοι στον καταιγισμό των αισθήσεών τους με πλούσια και ποικίλα ερεθίσματα, στην ταχεία κι άμεση λήψη πληροφοριών, στη δυνατότητα διαδραστικότητας κι ενεργητικής εμπλοκής στην οικοδόμηση της γνώσης, βρίσκουν φτωχή τη σχολική αίθουσα κι ανυπόφορα βαρετές τις διαλέξεις των καθηγητών τους, που αποτελούν την προσφορότερη μέθοδο στο συγκεκριμένο περιβάλλον. Η αδυναμία των παραδοσιακών, δασκαλοκεντρικών, πρακτικών να ανταποκριθούν στις ανάγκες τους, εξοπλίζοντάς τους με τις μεταγνωστικές, κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες που θα τους επιτρέψουν να εξελιχθούν σε ενεργούς και υπεύθυνους πολίτες του 21^{ου} αιώνα, μεγαλώνει τη δυσφορία τους και την απαξίωσή τους του μαθήματος της λογοτεχνίας.

Αναμφισβήτητα, το περιβάλλον μάθησης, με τις μεθόδους διδασκαλίας που δύναται να υποστηρίξει, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στη διαδικασία της μάθησης και συνεπώς δε θα πρέπει να αγνοείται στην όποια προσπάθεια ανανέωσης του μαθήματος της λογοτεχνίας. Καλή πρακτική διεθνώς αποτελεί η αναζήτηση εναλλακτικών

περιβαλλόντων, που μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά με τις παραδοσιακές εκπαιδευτικές δομές, ενισχύοντας κι επεκτείνοντας το αναλυτικό πρόγραμμα. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται το μουσείο, με αρκετά πλεονεκτήματα έναντι της παραδοσιακής τάξης.

Με εκθέματα που συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά της υλικότητας, αυθεντικότητας, ευρύτητας κι αισθητικής αξίας και χρησιμοποιώντας συχνά τις δυνατότητες της σύγχρονης τεχνολογίας, το μουσείο επιτρέπει την πολυαισθητηριακή και διαθεματική προσέγγισή τους, ενθαρρύνει την ενεργητική και βιωματική συμμετοχή των μαθητών στη διαδικασία της μάθησης, ενδυναμώνει τη συνεργασία σε ομάδες και ενισχύει την κοινωνική αλληλεπίδραση, επιτρέπει ευέλικτες προσεγγίσεις με ανοιχτές εκβάσεις, αποτελεί πηγή έμπνευσης και δημιουργικότητας και συνάμα προβάλλει την ψυχαγωγική διάσταση που οφείλει να έχει η μαθησιακή διαδικασία (Νικονάνου 2010: 78-79). Ως εκ τούτου, το μουσειακό περιβάλλον ανταποκρίνεται στις προτιμήσεις και ανάγκες των «digital natives» και η αξιοποίησή του, παράλληλα με τη σχολική τάξη, θα μπορούσε να συμβάλει στην ελκυστικότητα και αποτελεσματικότητα του μαθήματος της λογοτεχνίας.

Αντιμετωπίζοντας την πρόκληση, σχεδιάσαμε, μεταξύ τάξης και μουσείου, με τις δυνατότητες κι ευκαιρίες που ο κάθε χώρος μπορεί να προσφέρει, τα «Εικονο-γραφήματα», μια εναλλακτική διδακτική προσέγγιση της ενότητας «Παράδοση και μοντερνισμός στη νεοελληνική ποίηση», που διδάσκεται στο μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στην Α' Λυκείου. Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε το σχολικό έτος 2015-2016, στο 5^ο Γενικό Λύκειο Κέρκυρας, με τη συμμετοχή των μαθητών δύο τμημάτων της Α' τάξης, του Α1 και του Α4. Έλαβαν μέρος συνολικά 29 μαθητές, εκ των οποίων 13 αγόρια και 16 κορίτσια. Ακολουθεί το σκεπτικό του μουσειοπαιδαγωγικού σχεδιασμού, σύντομη περιγραφή της διδακτικής πρότασης και παρουσίαση των συμπερασμάτων που προέκυψαν κατά την αξιολόγησή της.

Παρουσίαση της διδακτικής πρότασης

Σκεπτικό μουσειοπαιδαγωγικού σχεδιασμού

Το σχολικό έτος 2011-12 ξεκίνησε η εφαρμογή ενός νέου Προγράμματος για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στην Α' Λυκείου, με την πρόθεση να γενικευτεί τα επόμενα χρόνια και στις υπόλοιπες τάξεις του Λυκείου, πρόθεση που ωστόσο ποτέ δεν υλοποιήθηκε, με το παράδοξο οι μαθητές να επιστρέφουν στον παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας στη Β' τάξη.

Σύμφωνα με το νέο αυτό Πρόγραμμα, στην Α' Λυκείου εφαρμόζεται ο θεματικός και ειδολογικός τρόπος οργάνωσης της ύλης σε δύο ενότητες: *Τα φύλα στη λογοτεχνία* και *Παράδοση και μοντερνισμός στη νεοελληνική ποίηση*, που διδάσκονται, αντίστοιχα, στα δύο τετράμηνα. Κάθε ενότητα διαρθρώνεται σε τρεις φάσεις, πριν, κατά και μετά την ανάγνωση, ενώ η μεθοδολογική προσέγγιση βασίζεται στη διδασκαλία σε ομάδες και τη μέθοδο project. Η απουσία αυστηρά προκαθορισμένης διδακτέας ύλης και μάλιστα ασφυκτικής, όπως συμβαίνει συνήθως στο Λύκειο, σε συνδυασμό με τον τρόπο

οργάνωσης του μαθήματος, αφήνει υψηλό βαθμό ελευθερίας στον εκπαιδευτικό, αλλά και τον απαιτούμενο χρόνο για την προετοιμασία και πραγματοποίηση διδακτικών επισκέψεων σε μουσειακούς χώρους, οι οποίες ενθαρρύνονται από τον νομοθέτη ως καλή πρακτική, με την προϋπόθεση να αναφέρονται σε συγκεκριμένη ενότητα των διδακτικών αντικειμένων του Αναλυτικού Προγράμματος (Υ. Α. 129287/Γ2/10-11-2011, ΦΕΚ 2769/Β/2-12-2011).

Σε συνάρτηση λοιπόν με το Αναλυτικό Πρόγραμμα, υλοποιήθηκε στους χώρους του σχολείου και του Παραρτήματος της Εθνικής Πινακοθήκης στην Κάτω Κορακιάνα Κέρκυρας η παρούσα πρόταση κατά τη διδασκαλία της ενότητας *Παράδοση και μοντερνισμός στη νεοελληνική ποίηση*, με το σκεπτικό ότι οι έννοιες παράδοση και μοντερνισμός αφορούν πνευματικά κινήματα που εκτείνονται κι επηρεάζουν και τις υπόλοιπες τέχνες, πέραν της ποίησης. Επομένως, η προσέγγισή τους μέσα από την τέχνη της ζωγραφικής θα έκανε το περιεχόμενο τους περισσότερο απτό και σαφές για τους μαθητές, υποστηρίζοντας παράλληλα τη συνειδητοποίηση της ευρύτητάς τους.

Ειδικότερα, κατά τον σχεδιασμό του προγράμματος, τέθηκαν οι ακόλουθοι στόχοι, που αφορούν στην απόκτηση γνώσεων-δεξιοτήτων, αλλά και στην καλλιέργεια στάσεων-αντιλήψεων των μαθητών:

Γνωστικοί στόχοι - δεξιότητες

- Η κωδικοποίηση των χαρακτηριστικών της παραδοσιακής και μοντέρνας τέχνης και η συνειδητοποίηση της ρήξης με την παράδοση που φέρνει ο μοντερνισμός.
- Η αναγνώριση των βασικών χαρακτηριστικών των ρευμάτων και κινήματων του ρομαντισμού, του παρνασισμού, του συμβολισμού και του υπερρεαλισμού και ο συσχετισμός τους με το γενικότερο πολιτικοκοινωνικό και ιδεολογικό υπόβαθρο της εποχής τους.
- Η γνωριμία με έργα και κύριους εκπροσώπους της νεοελληνικής ποίησης και ζωγραφικής.
- Η ανάπτυξη προβληματισμού για τη σχέση της τέχνης με τη ζωή.

Κοινωνικές δεξιότητες

- Η άσκηση στην παρατήρηση, την έρευνα και την κοινοποίηση των αποτελεσμάτων αυτής.
- Η ανάπτυξη κριτικής σκέψης και έκφρασης προσωπικών ερμηνειών.
- Η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης.
- Η καλλιέργεια της φαντασίας και της δημιουργικής έκφρασης.
- Η αλληλεπίδραση στο πλαίσιο της ομάδας κι η ενίσχυση της συνεργατικότητας.

Στάσεις-αντιλήψεις

- Η προώθηση της φιλαναγνωσίας κι η διαμόρφωση μιας δια βίου σχέσης με τη λογοτεχνία.

- Η καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι στους μουσειακούς χώρους.

Ως βασικές μέθοδοι για την επίτευξη των παραπάνω στόχων επιλέχθηκαν η ανακαλυπτική μέθοδος-εξερεύνηση και βιωματικές μέθοδοι, όπως υλικές-αισθητικές δραστηριότητες, δραστηριότητες παραστατικών τεχνών, δραστηριότητες γραμματισμού. Φύλλα εργασιών κι ένα σταυρόλεξο σχεδιάστηκαν με γνώμονα τη διευκόλυνση των μαθητών στην ανακάλυψη της γνώσης μέσα από την προσωπική εμπλοκή, την παρατήρηση, την ανάλυση και σύνθεση των δεδομένων. Οι βιωματικές δραστηριότητες, διαμορφώνοντας το κατάλληλο πλαίσιο για τη συμμετοχή των αισθήσεων και το συνδυασμό χειρωνακτικών και διανοητικών δραστηριοτήτων, επιλέχθηκαν ως προσφορότερες στην ενεργοποίηση των μαθητών για ελεύθερη δημιουργική έκφραση (Νικονάνου, 2010: 112).

Περιγραφή της διδακτικής πρότασης

Το προτεινόμενο μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα έχει σπονδυλωτή μορφή, αποτελούμενο από δύο επισκέψεις στο παράρτημα της Εθνικής Πινακοθήκης στην Κ. Κορακιάνα, που υλοποιήθηκαν στη *φάση κατά την ανάγνωση*. Πλαισιώθηκαν με δράσεις στον χώρο του σχολείου (αίθουσα διδασκαλίας, εργαστήριο πληροφορικής) στις *φάσεις πριν και μετά την ανάγνωση*. Συγκεκριμένα:

Φάση: Πριν από την ανάγνωση

Σκοπός της φάσης αυτής είναι, μέσα από διάφορες δραστηριότητες, ατομικές ή ομαδικές, συνήθως ερευνητικής φύσεως, να δώσει κίνητρα για την ανάγνωση που θα ακολουθήσει και να πλουτίσει τον γνωστικό και πολιτισμικό ορίζοντα των μαθητών, δημιουργώντας ένα πλαίσιο προβληματισμού που θα διευκολύνει την εξαγωγή του νοήματος (ΦΕΚ 1562/2011 - Αριθμ.70001/Γ2). Στην κατεύθυνση αυτή έλαβαν χώρα οι παρακάτω δραστηριότητες:

- Οι μαθητές μελέτησαν σε ομάδες «ποιήματα ποιητικής», 5 ποιήματα δηλαδή που έχουν κατά τρόπο άμεσο ή έμμεσο ως θέμα τους την ίδια την ποίηση, και εξέφρασαν τις απόψεις και τους προβληματισμούς τους αναφορικά με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι ποιητές την τέχνη τους, το ρόλο της ποίησης, τη θέση της στον κόσμο και τη ζωή.
- Μελέτησαν ποιήματα της τελευταίας συλλογής του Κερκυραίου ποιητή Σπύρου Κωσταγιόλα «Σε τροχιά φωτός» (2014), αναζητώντας τις θεματικές που τον απασχολούν, αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ποιητικής του γραφής. Ακολούθησε η επίσκεψη του ποιητή στην τάξη, εμπειρία πρωτόγνωρη για τα παιδιά, καθώς είχαν την ευκαιρία να συναντήσουν έναν ποιητή και να συνομιλήσουν μαζί του για το έργο του, τον ρόλο της ποίησης στη σημερινή εποχή και ειδικότερα στη δική τους ζωή. Η επίσκεψη ολοκληρώθηκε με ένα παιχνίδι δημιουργικής γραφής, που οδήγησε στη σύνθεση ποιημάτων από τους μαθητές.
- Ακολούθησε στο σχολείο η επίσκεψη της επιμελήτριας του Παραρτήματος της Εθνικής Πινακοθήκης στην Κέρκυρα, Μαρίας Παπασωτηρίου. Το πολύνεκρο,

εργατικό ατύχημα στα ορυχεία της βελγικής πόλης Μαρσινέλ το 1956 και η αποτύπωσή του στο ποίημα του Εγγονόπουλου «Μαρσινέλ» και στον πίνακα του Βλάση Κανιάρη «Η καταστροφή της Μαρσινέλ» αποτέλεσαν αφορμή για προβληματισμό των μαθητών αναφορικά με την επίδραση της ιστορικής πραγματικότητας στην ποίηση και τη ζωγραφική, αλλά και τη σχέση των δύο τεχνών.

- Παρουσιάστηκαν στους μαθητές εικαστικά έργα εμπνευσμένα από έργα ποιητών, κι αντίστροφα, ποιήματα εμπνευσμένα από το έργο εικαστικών. Συγκεκριμένα, ο πίνακας του Θεόφιλου «Ερωτόκριτος και Αρετούσα», εμπνευσμένος από τον «Ερωτόκριτο» του Β. Κορνάρου, έργο του Τσαρούχη για το ποίημα του Καβάφη «Ωραία λουλούδια και άσπρα ως ταίριαζαν πολύ», έργο του Τσόκλη για το ποίημα του Καβάφη «Κεριά», σχέδιο του Χατζηκυριάκου Γκίκα για την «Αμοργό» του Γκάτσου, κι επίσης το ποίημα της Κικής Δημουλά «Σημείο αναγνωρίσεως», εμπνευσμένο από το γλυπτό του Κωνσταντίνου Σεφερλή «Η Βόρειος Ήπειρος» και το ποίημα του Παύλου Παρασκευαΐδη «Πρωτομαγιά, χαρακτηριστικό Γ. Φαρσακίδη», εμπνευσμένο από το έργο του σπουδαίου Έλληνα χαρακτή. Οι μαθητές μελέτησαν παράλληλα τα ποιήματα και τα εικαστικά έργα και σχολίασαν τις επιλογές των δημιουργών, κάνοντας μάλιστα δικές τους προτάσεις για το «πάντρεμα» των δύο τεχνών.

Οι παραπάνω δράσεις συνέδεσαν την ποίηση με τη ζωγραφική, διέγειραν το ενδιαφέρον των μαθητών και τους προετοίμασαν για την επόμενη φάση, στην οποία και πραγματοποιήθηκαν οι δύο επισκέψεις στην Πινακοθήκη με στόχο την εμπέδωση κι επέκταση της αποκτηθείσας, στην τάξη, γνώσης.

Φάση: Κατά την ανάγνωση

Αποτελεί τη σημαντικότερη φάση, κατά την οποία οι μαθητές, χωρισμένοι σε ομάδες, καλούνται να διατρέξουν την ιστορία της νεοελληνικής ποίησης μέσα από τα κυριότερα ρεύματα, μελετώντας ποιήματα των ανθολόγιων του Λυκείου, αλλά και παράλληλα κείμενα σε έντυπη ή ψηφιακή μορφή (ΦΕΚ1562/2011 - Αριθμ.70001/Γ2). Η οργάνωση της φάσης αυτής περιελάμβανε δύο στάδια:

1^ο Στάδιο: Από την παράδοση στον μοντερνισμό

Στο στάδιο αυτό επιδιώχτηκε οι μαθητές να αναγνωρίσουν τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής και μοντέρνας ποίησης, κι αφού τα συσχετίσουν με τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής και μοντέρνας ζωγραφικής, να κατανοήσουν την έννοια του μοντερνισμού στην τέχνη και να συνειδητοποιήσουν τη ρήξη με την παράδοση που έφερε ο μοντερνισμός. Στην κατεύθυνση αυτή:

- Οι μαθητές μελέτησαν στην τάξη ποιήματα παραδοσιακής και μοντέρνας τέχνης και με κατευθυνόμενες ερωτήσεις που αποσκοπούσαν στην ανάκληση πληροφοριών προηγούμενων σχολικών ετών, αλλά και την παροχή πρόσθετου βοηθητικού υλικού, προσπάθησαν να τα κατατάξουν από το πιο παραδοσιακό

- στο πιο μοντέρνο και να αναγνωρίσουν τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής και μοντέρνας ποίησης, τα οποία κωδικοποιήθηκαν στη συνέχεια από την ολομέλεια.
- Πραγματοποιήθηκε η πρώτη επίσκεψη στην Πινακοθήκη, κατά την οποία οι ομάδες των μαθητών κλήθηκαν να εντοπίσουν τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής και μοντέρνας ζωγραφικής. Ως προς τη μέθοδο επιλέχθηκε η εξερεύνηση με τη χρήση φύλλων εργασίας που παρέπεμπαν την κάθε ομάδα σε πίνακες παραδοσιακής και μοντέρνας ζωγραφικής διαφορετικής θεματικής (α' ομάδα: Προσωπογραφία, β' ομάδα: Τοπιογραφία, γ' ομάδα: Νεκρή φύση, δ' ομάδα: Ιστορικά θέματα, ε' ομάδα: Θρησκευτικά θέματα). Τα φύλλα εργασίας περιείχαν κλειστές ερωτήσεις, που στόχευαν στην απόκτηση συγκεκριμένων πληροφοριών, μέσα από την προσεκτική παρατήρηση των εκθεμάτων και τη μελέτη του συνοδευτικού ερμηνευτικού υλικού και ανοιχτές ερωτήσεις, που στόχευαν στην καταγραφή συναισθημάτων, στην ανάπτυξη αφηγήσεων, στην έκφραση προσωπικών απόψεων και ερμηνειών (Εικόνα 1).
  - Ακολούθησε η παρουσίαση των εργασιών των ομάδων και αναζητήθηκαν οι αναλογίες της παράδοσης και του μοντερνισμού στην ποίηση και στη ζωγραφική. Με αφετηρία τις ερωτήσεις των φύλλων εργασίας, αλλά και αυθόρμητες ερωτήσεις των παιδιών, η συζήτηση επεκτάθηκε σε ευρύτερα θέματα που αφορούν στην τέχνη, όπως η ελευθερία του καλλιτέχνη, οι σχέσεις του με την εκάστοτε εξουσία, η κοινωνικο-πολιτική του ευθύνη, η αποτίμηση της καλλιτεχνικής ή/και οικονομικής αξίας ενός έργου.
  - Η πρώτη επίσκεψη ολοκληρώθηκε στο εργαστήριο πληροφορικής του σχολείου με δραστηριότητες δημιουργικής γραφής. Οι μαθητές χωρίστηκαν σε δυάδες κι επισκέφτηκαν το δικτυακό τόπο της Πινακοθήκης. Τους δόθηκε η δυνατότητα να επιλέξουν ένα πορτρέτο και να αφηγηθούν την «ιστορία» του προσώπου που απεικονίζεται ή ακόμη να δημιουργήσουν ένα φανταστικό σενάριο, συνδέοντας μεταξύ τους δύο πορτρέτα. Εναλλακτικά μπορούσαν να διαλέξουν έναν πίνακα με ιστορικό περιεχόμενο, να υποδυθούν ένα από τα εικονιζόμενα πρόσωπα και να γράψουν τη δική τους εκδοχή. Τα κείμενα που προέκυψαν παρουσιάστηκαν στην ολομέλεια κι ακολούθησε ανταλλαγή ιδεών που οδήγησε στην ενδυνάμωση και επέκτασή τους (Εικόνα 2).

2^ο Στάδιο: Ρομαντισμός-Παρνασσισμός-Συμβολισμός-Υπερρεαλισμός

Ζητούμενο στο στάδιο αυτό ήταν να κατανοήσουν οι μαθητές τα χαρακτηριστικά των ρευμάτων του ρομαντισμού, του παρνασσισμού, του συμβολισμού και του υπερρεαλισμού μέσα από τη μελέτη αντιπροσωπευτικών έργων. Στο πλαίσιο αυτό:

- Κάθε ομάδα ανέλαβε τη μελέτη ενός λογοτεχνικού ρεύματος, χρησιμοποιώντας ως πηγές τις εισαγωγές των σχολικών βιβλίων της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Λυκείου, το Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων και χαρακτηριστικά ποιήματα που εντάσσονται στα παραπάνω ρεύματα. Ακολούθησε η παρουσίαση των ρευμάτων στην τάξη μέσα από τα ποιήματα που κάθε ομάδα επέλεξε να παρουσιάσει ως αντιπροσωπευτικά του ρεύματος που μελέτησε.

- Πραγματοποιήθηκε η δεύτερη επίσκεψη στην Πινακοθήκη, με στόχο την ανίχνευση των παραπάνω ρευμάτων στην τέχνη της ζωγραφικής. Οι μαθητές εργάστηκαν με φύλλα δραστηριοτήτων, κοινά για όλες τις ομάδες αυτή τη φορά, στα οποία αποτυπωνόταν συνοπτικά η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας μέσα από χαρακτηριστικά ποιήματα που παρέπεμπαν σε συγκεκριμένα εκθέματα της Πινακοθήκης. Οι μαθητές έπρεπε να εντοπίσουν τα εκθέματα αυτά, να τα παρατηρήσουν προσεκτικά και να μελετήσουν το συνοδευτικό ερμηνευτικό υλικό, ώστε να οδηγηθούν στη λύση ενός σταυρόλεξου στην τελευταία σελίδα του φύλλου δραστηριοτήτων.⁶
- Ακολούθησαν στον αύλειο χώρο της Πινακοθήκης υλικές-αισθητικές δραστηριότητες με αφετηρία τα έργα τέχνης που μελετήθηκαν. Η κάθε ομάδα κλήθηκε να δημιουργήσει τον δικό της πίνακα, χρησιμοποιώντας χαρτί και χρώματα ή εναλλακτικά ένα έργο ασαμπλάζ αξιοποιώντας προσωπικά αντικείμενα (Εικόνες 3,4).
- Η επίσκεψη ολοκληρώθηκε με μια μουσική δραστηριότητα που αποσκοπούσε στον προβληματισμό των μαθητών ως προς τον αντίκτυπο των παραπάνω ρευμάτων στην τέχνη της μουσικής. Μαθήτρια εκτέλεσε με κλαρινέτο τέσσερα μουσικά κομμάτια, χαρακτηριστικά των τεσσάρων ρευμάτων, χωρίς να δοθούν επιπλέον πληροφορίες για το συνθέτη ή τον τίτλο τους. Οι μαθητές, αφού αποτύπωσαν με μαρκαδόρους σε μεγάλα κομμάτια χαρτιού το ρυθμό της μουσικής και εξέφρασαν με χρώματα, σχήματα ή λόγο τα συναισθήματα που τους προκάλεσε το κάθε άκουσμα, προσπάθησαν να αντιστοιχίσουν τα ρεύματα με τα μουσικά κομμάτια, ενώ αποκαλύφτηκε ο συνθέτης κι ο τίτλος τους.

Φάση: Μετά την ανάγνωση

Στη φάση αυτή οι μαθητές καλούνται να εκφράσουν γνώσεις, αντιλήψεις, στάσεις και συναισθήματα που ανέπτυξαν κατά τη συγκεκριμένη ενότητα, μέσω γλωσσικών και μη γλωσσικών δραστηριοτήτων (ΦΕΚ1562/2011-Αριθμ.70001/Γ2). Στην κατεύθυνση αυτή:

- Οι μαθητές κλήθηκαν να γράψουν με ελεύθερο θέμα και όποια τεχνική επιθυμούν ποιήματα, ή εναλλακτικά να συνθέσουν, κατά ομάδες, υπερρεαλιστικά ποιήματα με την τεχνική της αυτόματης γραφής.
- Αντάλλαξαν τα έργα που δημιούργησαν και προσπάθησαν να οπτικοποιήσουν τα ποιήματα των συμμαθητών τους. Η εικόνα συνταιριάστηκε με τον λόγο και τα «εικονο-γραφήματα» ήταν πλέον έτοιμα (Εικόνες 5,6). Ακολούθησε η έκθεσή τους στο χώρο του σχολείου.

Αξιολόγηση της διδακτικής πρότασης

Η αξιολόγηση αποτελεί απαραίτητο στάδιο ενός εκπαιδευτικού προγράμματος καθώς, μέσω αυτής, επιτυγχάνεται ο έλεγχος της ποιότητάς του, δηλαδή η υλοποίηση των

στόχων που τέθηκαν κατά τον σχεδιασμό του, η αποτίμηση της πρόσληψης των επιμέρους δραστηριοτήτων από τους μαθητές και της εμπειρίας που αποκόμισαν κατά τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα, παρέχοντας πρακτική ανατροφοδότηση για μελλοντικούς σχεδιασμούς (Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο).

Στη συγκεκριμένη περίπτωση εφαρμόστηκε η ολική/διορθωτική αξιολόγηση, με πρόθεση να εντοπισθούν προβλήματα και αδυναμίες του προγράμματος, αλλά και να κατανοηθούν καλύτερα οι ανάγκες των συμμετεχόντων, ώστε να γίνουν οι απαραίτητες διορθωτικές παρεμβάσεις. Ως προσφορότερη μέθοδος επιλέχθηκε η χρησιμοποίηση ερωτηματολογίου με ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου σε συνδυασμό με τις παρατηρήσεις του εκπαιδευτικού.

Όπως προκύπτει από την επεξεργασία των απαντήσεων, η συμμετοχή στο πρόγραμμα αποτέλεσε εμπειρία που ικανοποίησε τους μαθητές στο σύνολό τους. Χαρακτήρισαν το πρόγραμμα «πολύ καλό», «ωραίο», «δημιουργικό», «ενδιαφέρον», «εντυπωσιακό», «ξεχωριστό», «διασκεδαστικό», «ευχάριστο», «φαντασμαγορικό», ενώ μόνο ένας μαθητής το χαρακτήρισε «δύσκολο» κι ένας άλλος «ωραίο, αλλά και κουραστικό». Στην αιτιολόγηση των απαντήσεών τους, οι περισσότεροι έδωσαν έμφαση στην απόκτηση γνώσεων με τρόπο διασκεδαστικό, στην ομαδική εργασία, αλλά και στην απομάκρυνση από τη ρουτίνα της τάξης.

«Το πρόγραμμα ήταν πολύ ενδιαφέρον και μέσα από αυτό έμαθα περισσότερες πληροφορίες για την τέχνη».

«Πιστεύω ότι άξιζε διότι μέσα από αυτό εφαρμόσαμε την ομαδικότητα και επίσης μάθαμε κάποια πράγματα».

«Το πρόγραμμα ήταν πολύ ενδιαφέρον και διασκεδαστικό. Μου άρεσε πολύ η ομαδική δουλειά και το ότι βρεθήκαμε πιο κοντά στην τέχνη».

«Ήταν μια διασκεδαστική κι ενδιαφέρουσα εμπειρία διότι ξέφευγε από τη ρουτίνα της παράδοσης».

«Ήταν κάτι ξεχωριστό που δεν είχαμε ξανακάνει».

Οι γνωστικοί-μαθησιακοί στόχοι που τέθηκαν κατά το σχεδιασμό του προγράμματος επιτεύχθηκαν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, από το σύνολο των μαθητών, ανεξάρτητα από τις σχολικές τους επιδόσεις. Θα πρέπει μάλιστα να τονίσουμε πως «κακοί» μαθητές ή αμέτοχοι στη σχολική αίθουσα συμμετείχαν ενεργά, αναλαμβάνοντας κάποτε και πρωταγωνιστικό ρόλο στην ομάδα που ανήκαν. Η ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των μαθητών αυτών, σε αρκετές περιπτώσεις είχε περισσότερο μακροπρόθεσμα αποτελέσματα, καθώς σημειώθηκε μεγαλύτερη συμμετοχή τους στο μάθημα της λογοτεχνίας και βελτίωση της επίδοσής τους.

Ως προς την καλλιέργεια των κοινωνικών δεξιοτήτων και την ανάπτυξη πνεύματος ομαδικότητας τα αποτελέσματα ήταν πολύ θετικά. Υπήρξε άριστη συνεργασία στο εσωτερικό των ομάδων, ενώ προβλήματα (χαμηλή αλληλεπίδραση) παρουσιάστηκαν μονάχα σε μία και μόνο κατά την πρώτη επίσκεψη στην Πινακοθήκη. Σε γενικές γραμμές,

οι μαθητές ήρθαν πιο κοντά, η αλληλεπίδραση και η συνεργασία μεταξύ τους ενισχύθηκε κι αυτό πιστεύουμε πως συνέβαλε στη διαμόρφωση θετικότερου κλίματος στις σχολικές αίθουσες.

Εντύπωση προκάλεσε σε μας η σημασία που απέδωσαν οι ίδιοι οι μαθητές στη δυνατότητα που τους παρείχε το πρόγραμμα να εργαστούν ομαδικά. Σε μεγάλο ποσοστό συνέδεσαν την επιτυχία του προγράμματος με τη δυνατότητα αυτή, ενώ ένας μαθητής, μάλιστα, έφτασε να αναγάγει την καλλιέργεια της συνεργατικότητας ως κύριο σκοπό του προγράμματος: *«Το πρόγραμμα αυτό μου φαίνεται πολύ ενδιαφέρον και με σκοπό τη συνεργασία των μαθητών και την ένωσή τους»*. Τα δεδομένα αυτά προβάλλουν την ανάγκη των μαθητών για επικοινωνία κι αλληλεπίδραση, η οποία παραβλέπεται στο σημερινό σχολείο, όπου δίνεται έμφαση στην κατάκτηση γνωστικών στόχων με την εφαρμογή παραδοσιακών μεθόδων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι προτιμήσεις των μαθητών όπως αποτυπώθηκαν στα ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν έπειτα από τις δύο διδακτικές επισκέψεις στην Πινακοθήκη, όπου έπρεπε να χαρακτηρίσουν ως αρεστές, αδιάφορες ή μη αρεστές τις επιμέρους δράσεις και να επιλέξουν αυτή που τους άρεσε περισσότερο και λιγότερο. Οι περισσότεροι μαθητές χαρακτήρισαν ως πιο αρεστή σ' αυτούς δραστηριότητα την επεξεργασία των φύλλων εργασίας στην Πινακοθήκη και τη λύση του σταυρόλεξου, αναφερόμενοι στη δυνατότητα που τους παρείχαν οι δραστηριότητες αυτές να εξερευνήσουν τον χώρο, να τον ανακαλύψουν μόνοι τους, να εργαστούν ομαδικά και να μάθουν διασκεδάζοντας. Ιδιαίτερα η δεύτερη δραστηριότητα θα πρέπει να επισημανθεί πως ήταν η μόνη δραστηριότητα που άρεσε ανεξαιρέτως σε όλους τους συμμετέχοντες, εξαιτίας του παιγνιώδους χαρακτήρα της. Δεύτερη επιλογή των μαθητών και στα δύο ερωτηματολόγια αποτέλεσε η παραγωγή έργων από τους ίδιους με αφορμή εκθέματα της Πινακοθήκης, δραστηριότητα που επίσης τους επέτρεψε να εκφραστούν ελεύθερα και να διασκεδάσουν με τους συμμαθητές τους.

Οι απαντήσεις αυτές, φανερώνοντας την προτίμηση των μαθητών σε δημιουργικές-βιωματικές δραστηριότητες που τους δίνουν τη δυνατότητα να εκφραστούν ελεύθερα, να αυτενεργήσουν, να αλληλεπιδράσουν και να διασκεδάσουν, μας αποκαλύπτουν τις ανάγκες των μαθητών μας και αποτελούν πολύτιμο οδηγό κατά τον σχεδιασμό εκπαιδευτικών δράσεων εντός κι εκτός της σχολικής αίθουσας. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με τα πορίσματα σχετικών ερευνών, όπου διαπιστώνεται πως η αύξηση του βαθμού βιωματικής εμπλοκής των παιδιών στα επιμέρους στάδια των εκπαιδευτικών προγραμμάτων συνεπάγεται ανάλογη αύξηση του ενδιαφέροντος και περισσότερο θετική στάση στο σύνολό τους (Καλογιάννη, 2015 και Βεροπουλίδου, 2008: 329).

Τα παραπάνω συμπεράσματα ενισχύονται επίσης από την παρατήρηση των δραστηριοτήτων που δεν άρεσαν ή άφησαν αδιάφορους τους μαθητές. Δραστηριότητες που παρουσιάζουν ομοιότητες με τη σχολική πράξη και τη μετωπική διδασκαλία, όπου ο ρόλος των μαθητών είναι περισσότερο παθητικός, όπως η συνομιλία με την επιμελήτρια της Πινακοθήκης και η, μεγάλης διάρκειας, παρουσίαση των εργασιών των ομάδων στην ολομέλεια άρεσαν λιγότερο στους μαθητές.

Έκπληξη προκάλεσε σε μας το γεγονός πως η μουσική δραστηριότητα κατά τη δεύτερη επίσκεψη στην Πινακοθήκη συγκέντρωσε το μεγαλύτερο ποσοστό αδιαφορίας από την πλευρά των μαθητών σε σύγκριση με όλες τις υπόλοιπες δράσεις του προγράμματος και μάλιστα με σημαντική διαφορά, ενώ μεγάλος ήταν κι ο αριθμός εκείνων που τη χαρακτήρισαν ως τη λιγότερο αρεστή σ' αυτούς δραστηριότητα. Οι μαθητές δικαιολόγησαν την επιλογή τους επικαλούμενοι τη δυσκολία της δραστηριότητας, αλλά και την απουσία εξοικείωσης και ενδιαφέροντος για το συγκεκριμένο είδος μουσικής, λέγοντας μας, με τον δικό τους τρόπο, ότι κι η σχετική βιβλιογραφία: «Ακόμα κι αν υποθέσουμε πως τα μουσεία μπορούν να δημιουργήσουν το κατάλληλο περιβάλλον και κλίμα για την υλοποίηση μαθησιακών στόχων, απαιτείται από τους επισκέπτες το απαραίτητο επίπεδο ενδιαφέροντος και νοοτροπίας και το κατάλληλο επίπεδο γνώσης ή εμπειρίας, στις οποίες να μπορούν να προσθέσουν, ώστε να κατασκευάσουν καινούρια νοήματα» (Black, 2014: 179). Τα δεδομένα αυτά δεν είχαν εκτιμηθεί επαρκώς κατά το σχεδιασμό της συγκεκριμένης δραστηριότητας, η οποία θα πρέπει να επανεξετασθεί και τροποποιηθεί σε μελλοντική εφαρμογή του προγράμματος.

Τέλος, διερευνώντας την επίδραση του προγράμματος στη διαμόρφωση στάσεων-αξιών των μαθητών, το ενδιαφέρον μικρού έστω αριθμού εξ' αυτών να διαβάσουν, με δική τους πρωτοβουλία και χωρίς να τους έχει ζητηθεί, και άλλα έργα των ποιητών που μελετήθηκαν απ' την ομάδα τους ή ποιήματα άλλων συγγραφέων που ανήκουν στο ρεύμα που τους είχε ανατεθεί, σε συνδυασμό με την ενεργότερη εμπλοκή τους στο μάθημα, μάς επιτρέπει να μιλήσουμε για προώθηση της φιλαναγνωσίας, η κατάκτηση της οποίας απαιτεί ασφαλώς περισσότερο συστηματική μεθόδευση.

Ως προς τη διαμόρφωση θετικής στάσης απέναντι στους χώρους πολιτιστικής αναφοράς, το συγκεκριμένο πρόγραμμα πιστεύουμε πως λειτούργησε επίσης αποτελεσματικά, κάμπτοντας την, αρχικά, αρνητική ή έστω επιφυλακτική στάση ορισμένων μαθητών αναφορικά με επισκέψεις σε μουσειακούς χώρους. Συγκεκριμένα, στην αρχή του τετραμήνου, σε συζήτηση με στόχο τη βολιδοσκόπηση της διάθεσης των μαθητών, 3 από τους 29 μαθητές δήλωσαν πως δεν επιθυμούσαν να επισκεφτούν την Πινακοθήκη και να συμμετάσχουν σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα κι άλλοι 3 φάνηκαν επιφυλακτικοί, εκφράζοντας τον φόβο μήπως η επίσκεψη αποβεί τελικά βαρετή. Ωστόσο, μετά την υλοποίηση του προγράμματος, κανείς από τους συμμετέχοντες δεν χαρακτήρισε το πρόγραμμα στο σύνολό του βαρετό, αν και υπήρξαν δραστηριότητες που κάποιους άφησαν αδιάφορους, τους κούρασαν ή δεν τους άρεσαν. Μάλιστα σε ερώτηση που αφορούσε την πρόθεση συμμετοχής τους σε ανάλογα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα στο μέλλον όλοι απάντησαν ανεπιφύλακτα θετικά. Από τους μαθητές που αιτιολόγησαν την απάντησή τους, όλοι αναφέρθηκαν στην απόκτηση γνώσεων μέσω των προγραμμάτων αυτών και οι μισοί επιπλέον στην ψυχαγωγική τους διάσταση:

«Θα ήθελα πολύ να συμμετάσχω σε άλλα παρόμοια προγράμματα, διότι μ' αρέσει να μαθαίνω καινούρια πράγματα».

«Θέλω να πάρω μέρος σε τέτοια προγράμματα στο μέλλον, γιατί μαθαίνεις μ' αυτά και περνάς και πολύ ωραία».

«Ναι, γιατί δεν μας προσφέρουν μόνο ψυχαγωγία, αλλά και γνώση».

Αντί επιλόγου

Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την αξιολόγηση του προγράμματος μετά την ολοκλήρωσή του υπήρξαν ιδιαίτερα ενθαρρυντικά, εφόσον οι στόχοι που τέθηκαν κατά το σχεδιασμό του φάνηκαν να ικανοποιούνται σε σημαντικό βαθμό. Ωστόσο, η δυνατότητα του συγκεκριμένου προγράμματος να έχει ουσιαστικότερο και μακροπρόθεσμο αντίκτυπο τόσο στη στάση των μαθητών απέναντι στο μάθημα της λογοτεχνίας, όσο κι απέναντι στο μουσείο ως χώρο γνώσης, διάδρασης και ψυχαγωγίας αποτελούσε για εμάς αντικείμενο προβληματισμού και ζητούμενο περαιτέρω μελέτης. Για τη διερεύνησή του σχεδιάστηκε ερωτηματολόγιο το οποίο κλήθηκαν να συμπληρώσουν οι μαθητές που συμμετείχαν στα «Εικονο-γραφήματα», δυο χρόνια αργότερα, την άνοιξη του 2018, κατά τη διάρκεια των οποίων, θα πρέπει να σημειωθεί, δεν έλαβαν μέρος σε κανένα μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα.

Οι τρεις πρώτες ερωτήσεις αποσκοπούσαν στην ανάκληση της εμπειρίας του προγράμματος και στην περισσότερο αντικειμενική αξιολόγησή του, δεδομένης της χρονικής απόστασης από την περίοδο της υλοποίησής του. Η πλειοψηφία χαρακτήρισε το πρόγραμμα «ενδιαφέρον», «πολύ καλό» και «ευχάριστο», καθώς μέσα από αυτό έμαθαν καινούρια πράγματα, εκφράστηκαν με τρόπο δημιουργικό, συνεργάστηκαν με τους συμμαθητές τους, διασκέδασαν. Τον προσδιορισμό «συναρπαστικό» επέλεξαν δύο μαθητές, ενώ άλλοι δύο χαρακτήρισαν την όλη εμπειρία «υπέροχη» και «μαγευτική» αντίστοιχα. Υπήρξε ωστόσο και μία αρνητική αξιολόγηση από μαθητή που χαρακτήρισε το πρόγραμμα «βαρετό». Πιο συχνά και έντονα επανέρχονται στη μνήμη των μαθητών οι δραστηριότητες που ενθάρρυναν την αυτενέργεια, τη συνεργασία και τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση, οι οποίες ήταν και εκείνες που κατά την πρώτη αξιολόγηση του προγράμματος (2016) συγκέντρωσαν το μεγαλύτερο ποσοστό των προτιμήσεων των παιδιών.

Στην τέταρτη ερώτηση επιχειρήθηκε να διερευνηθεί η επίδραση του προγράμματος στη στάση των μαθητών απέναντι στο μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Σχεδόν τα 2/3 των ερωτηθέντων απάντησαν πως το συγκεκριμένο πρόγραμμα δεν επηρέασε τη στάση τους απέναντι στο μάθημα, ενώ το υπόλοιπο 1/3 έκρινε πως το πρόγραμμα συνέβαλε στο να γίνει το μάθημα «πιο ενδιαφέρον» και «πιο ευχάριστο». Συνειδητοποίησαν πως η λογοτεχνία «δεν αφορά μόνο τους ποιητές ή τους φιλόλογους», ενώ παράλληλα αποτελεί «μια ευκαιρία να προβληματιστείς για όσα συμβαίνουν γύρω σου και να μάθεις καλύτερα τον εαυτό σου». Ενδιαφέρον είναι ότι σχεδόν όλοι, ακόμα κι εκείνοι που απάντησαν αρνητικά στην παραπάνω ερώτηση, εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους για την επιστροφή στον παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας της λογοτεχνίας την επόμενη σχολική χρονιά. Ωστόσο, σε ερώτηση που αφορούσε στην αύξηση του ενδιαφέροντος των μαθητών για ανάγνωση λογοτεχνικών βιβλίων στον ελεύθερο χρόνο τους μετά τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα, μόνο τρία κορίτσια απάντησαν θετικά, ενώ όσοι αισθάνθηκαν την ανάγκη να αιτιολογήσουν την απάντησή τους αναφέρθηκαν στους εξοντωτικούς ρυθμούς

προετοιμασίας των πανελληνίων εξετάσεων και στην ανάγκη εκτόνωσης στον περιορισμένο χρόνο που τους απομένει.

Οι επόμενες ερωτήσεις αφορούσαν στην επίδραση του προγράμματος στη στάση των μαθητών απέναντι στους μουσειακούς χώρους. Εδώ οι θετικές απαντήσεις (επηρέασε) ισοψήφησαν με τις αρνητικές (δεν επηρέασε). Στη δεύτερη περίπτωση δεν υπήρξε κανένα σχόλιο ή ερμηνεία, ενώ αρκετοί από τους μαθητές που απάντησαν θετικά επιχείρησαν να τεκμηριώσουν την απάντησή τους:

«Κατάλαβα πως μπορούμε να κάνουμε πολλά στο συγκεκριμένο χώρο.»

«Έμαθα να παρατηρώ περισσότερο τα πράγματα που υπάρχουν σε ένα μουσείο.»

«Αντιμετωπίζω τον χώρο με σεβασμό, για όσα μου πρόσφερε.»

«Το βλέπω πιο ενδιαφέρον πια γιατί μου ξυπνά αναμνήσεις.»

Οι παραπάνω απαντήσεις φαίνεται να μη συνάδουν, ωστόσο, με το αποτέλεσμα της τελευταίας ερώτησης, κατά την οποία ζητήθηκε από τους μαθητές να αναφέρουν αν επισκέφτηκαν κάποιο μουσείο με δική τους πρωτοβουλία στο διάστημα που μεσολάβησε από την ολοκλήρωση του προγράμματος, το 2016, ως την άνοιξη του 2018. Όλοι οι μαθητές ανεξαιρέτως απάντησαν αρνητικά και όσοι δικαιολόγησαν την απάντησή τους επικαλέστηκαν την πίεση των μαθημάτων και την έλλειψη χρόνου.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη δεύτερη αυτή αξιολόγηση ήταν μάλλον απογοητευτικά. Αποδεικνύουν πως η λογοτεχνία παραμένει «σε κρίση», ενώ το μουσείο δεν καταφέρνει να διεκδικήσει μέρος του ελεύθερου χρόνου των μαθητών, καθώς η λειτουργία του στο πεδίο της ψυχαγωγίας παραμένει υποβαθμισμένη στη συνείδησή τους. Τα αποτελέσματα αυτά δεν ακυρώνουν ασφαλώς το πρόγραμμα, μας οδηγούν ωστόσο στη διατύπωση δυο βασικών συμπερασμάτων, με όλες βεβαίως τις επιφυλάξεις που προκύπτουν από το μικρό αριθμό των συμμετεχόντων:

- Η προώθηση της φιλαναγνωσίας όπως κι η διαμόρφωση μουσειακής συνείδησης δεν είναι δυνατόν να αποτελέσουν προϊόν ενός και μόνου προγράμματος, ακόμα κι αν αυτό σχεδιαστεί κι υλοποιηθεί υπό τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Αποτελούν ένα δύσκολο εγχείρημα που απαιτεί συνέπεια και συνέχεια. Απαιτεί εν τέλει τη συνεργασία των Υπουργείων Παιδείας και Πολιτισμού, με ζητούμενο τη διαμόρφωση ενός οργανωμένου θεσμικού πλαισίου για τη γόνιμη διασύνδεση μουσείου και σχολείου, στο οποίο θα πρέπει να ενταχθούν οι φορείς πολιτισμού και εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων.
- Καμία προσπάθεια ανανέωσης της εκπαιδευτικής πράξης γενικά, αλλά και ειδικότερα όσον αφορά στη διδασκαλία της λογοτεχνίας, δεν μπορεί να έχει ουσιαστικά αποτελέσματα, αν δεν αποσυνδεθεί το Λύκειο, όπως πολλές φορές έχει εξαγγελθεί, από την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Black, G. (2014). *Το ελκυστικό μουσείο. Μουσεία και επισκέπτες* (μτφρ. Κωτίδου Σ). Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Prensky, M. (2001). "Digital Natives, Digital Immigrants Part 1", *On the Horizon, Vol. 9* Issue: 5. Ανάκτηση 31.08.2017 από:
<http://www.emeraldinsihgt.com/doi/pdfplus/10.1108/10748120110424816>
- Todorov, T. (2013). *Η λογοτεχνία σε κίνδυνο* (μτφρ. Βαγενά Χ). Αθήνα: Πόλις.
- Βεροπουλίδου, Ρ. (2008). Αξιολόγηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού. Στο: Α. Μπούνια (κ.ά.) (Επμ.), *Η τεχνολογία στην υπηρεσία της πολιτισμικής κληρονομιάς. Διαχείριση, Εκπαίδευση, Επικοινωνία*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Καλογιάννη, Αι. (2015). "Αξιοποιώντας παιδαγωγικά τις επισκέψεις σε μουσεία. Η περίπτωση του Αθανασάκειου Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου", *Museumedu, 1*. Ανάκτηση 31.08.2017 από:
<http://museumedulab.ece.uth.gr/main/sites/default/files/5.%20%20AMB%202.pdf>
- Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο* (βιβλίο για τον εκπαιδευτικό). Ανάκτηση 31.08.2017 από:
<http://mbp.gr/edu/images/stories/paper/ToVyzMetaVyzant.pdf>
- Νικονάνου, Ν. (2010). *Μουσειοπαιδαγωγική: Από την θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Πατάκη.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2008). Η ποιότητα στην εκπαίδευση. Έρευνα για την αξιολόγηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών του συστήματος πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ανάκτηση 31.08.2017 από:
http://www.pi-schools.gr/programs/erevnes/index_axiol.php
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2009). Πανελλαδική έρευνα για το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο. Ανάκτηση 31.08.2017 από:
http://www.pi-schools.gr/download/programs/erevnes/erevna_logot_argyrop.pdf

---

¹Todorov, T. (2007). *La littérature en péril*. Paris, France : Éditions Flammarion

² Η Νεοελληνική Λογοτεχνία διδάσκεται στο Γυμνάσιο και στην Α΄ και Β΄ τάξη του Γενικού Λυκείου (ΓΕΛ), ως μάθημα γενικής παιδείας, δύο ώρες την εβδομάδα, ενώ μία μόνο ώρα στη Γ΄ τάξη. Στα Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ) έχει καταργηθεί ως διακριτό αντικείμενο και «συγχωνευτεί» με τη Γλώσσα στην Α΄ και Β΄ τάξη, απόφαση που επεκτείνεται και στη Γ΄ Λυκείου από τη σχολική χρονιά 2017-18.

³ Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποίησε το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο το 2008, τα σχολικά εγχειρίδια της Λογοτεχνίας μόλις που ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα των μαθητών του Γυμνασίου, όχι όμως και του Λυκείου (θετικές γνώμες 55% και 39% αντίστοιχα) και δεν παρωθούν τους μαθητές σε δημιουργικές δραστηριότητες που θα μπορούσαν να προσδώσουν νόημα στη διαδικασία της μάθησης (θετικές ανταποκρίσεις 34% στο Γυμνάσιο και 38% στο Λύκειο). Βλ. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Η ποιότητα στην εκπαίδευση. Έρευνα για την αξιολόγηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών του συστήματος πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*, Αθήνα 2008, σ. 121 και σ.132. Επίσης, νεότερη έρευνα του Παιδαγωγικού

Ινστιτούτου, το 2009, αναφορικά με την προώθηση της φιλαναγνωσίας, αποκαλύπτει πως μόλις το 25% των μαθητών δηλώνουν ότι διαβάζουν εξωσχολικά λογοτεχνικά κείμενα για προσωπική απόλαυση, ενώ στην ερώτηση αν αισθάνονται την επιθυμία να μελετήσουν αποσπάσματα και άλλων συγγραφέων από το διδακτικό βιβλίο οι θετικές ανταποκρίσεις ανέρχονται στο 34%. Βλ. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Πανελλαδική έρευνα για το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο*, Αθήνα 2009, σσ. 66-70.

⁴ Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Marc Prensky, για τους σημερινούς μαθητές, οι οποίοι έχουν γεννηθεί στην Κοινωνία της Πληροφορίας και ξοδεύει μεγάλο μέρος της ζωής τους χρησιμοποιώντας υπολογιστές, βιντεοπαιχνίδια, συσκευές ψηφιακής μουσικής, βιντεοκάμερες, κινητά τηλέφωνα κι όλα τα υπόλοιπα παιχνίδια και εργαλεία της ψηφιακής εποχής, γεγονός που άλλαξε ριζικά τον τρόπο συμπεριφοράς και σκέψης τους. Βλ. Marc Prensky, (2001) "Digital Natives, Digital Immigrants Part 1", *On the Horizon*, Vol. 9 Issue: 5, <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/10748120110424816>

⁵ Τα ποιήματα που μελετήθηκαν από πέντε ομάδες των τριών ατόμων σε κάθε τάξη ήταν τα ακόλουθα: Αναστάσης Βιστωνίτης «Ars poetica», Γιώργος Σαραντάρης «Δεν είμαστε ποιητές σημαίνει...», Γιώργος Μαρκόπουλος «Τα ποιήματα, ένα ποτάμι, ο ποιητής», Μιχάλης Γκανάς «Το ποίημα έρχεται από μακριά...», Ντίνος Χριστιανόπουλος «Εγκαταλείπω την ποίηση».

⁶ Για τον σχεδιασμό του σταυρόλεξου χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό hot potatoes, ώστε να είναι διαθέσιμο και σε ψηφιακή μορφή, εμείς όμως, για λόγους πρακτικούς, το εκτυπώσαμε και το ενσωματώσαμε στο φύλλο δραστηριοτήτων.

Εικόνα 1: Οι μαθητές παρατηρούν τους πίνακες και επεξεργάζονται τα φύλλα εργασίας τους

Στις μεγάλες επιχές της Ανθίας του Βυζαντίου,
 ο ~~Ανθίμος~~ Ανθίμος ο Τραλλεύς και ο Ισίδωρος ο
 Μιλήσιος, μαζί είχαν τελειώσει την κατασκευή
 της Αγίας Σοφίας. Έκρινε την επιχή μέσα στη
 χαρά τους ~~ο Ανθίμος~~ οι είπαν να εξομολογηθούν
 ο ένας στον άλλο το μυστικό τους, για το τι επαγγελφό
 ήθελαν να αναλαύσουν όταν ήταν μεγάλα. Τότε ο
 Ανθίμος είπε στον Ισίδωρο, ότι το όνειρό ήταν να
 γίνει καρέας, αλλά οι χόνδρι ήταν αντίθετοι, διότι
 πίστευαν ότι θα χαλασόνταν ε'αυτή τη δουλειά
 και ότι θα κοσάβιτρεφε τη ζωή του επειδή εβλεπείν
 ότι ~~θα~~ θα μπορούσε να κάνει κάτι καλύτερο.
 Ο Ισίδωρος είχε ήδη βάλει τα κλάματα. Ο Ανθίμος
 τον αποκαίθηκε "Γιατί κλάω Ισίδωρε" και τότε ο Ισίδωρος
 τον είπε στο δικό του μυστικό. Ο Ισίδωρος είπε
 στον Ανθίμο ότι όταν ήταν μικρός, ήθελε να γίνει
 μαθηματικός. Όμως ο πατέρας του στα κώλους ε'αυτή
 διότι, ήθελε να αναλαύσει ο γιος του, το δικό
 του επαγγελφό, δηλαδή να γίνει αρχιτέκτονας.
 Έτσι μαζί, για να μην ξεχάσαν ποτέ ~~αυτά~~
 που αγαπούσαν, έβγαλαν έναν όρκο ο ένας στον
 άλλο, ότι ο Ανθίμος θα κρατάει πάντα ένα ψα-
 λίδι, στο δεξί του χέρι και ο Ισίδωρος ένα
 τριζύμιο στο αριστερό του χέρι. Και έτσι έφυγαν
 ο καθένας για το σπίτι του.

Γ. Β.
 Π. Δ.
 Γ. Μ.

Εικόνα 2: Ιστορία που εμπνεύστηκαν μαθητές από τον πίνακα του Εγγονόπουλου
 «Ανθίμος ο Τραλλεύς και Ισίδωρος ο Μιλήσιος»

Εικόνα 3: Οι μαθητές ζωγραφίζουν με αφορμή έργα της Πινακοθήκης

Εικόνα 4: Έργο μαθητών με αφορμή τον πίνακα του Κοντόπουλου «Η νύχτα έρχεται»

Εικόνα 5: Ποίημα της Κλαούντια και οπτικοποίησή του από τον Φαμπιάν

Χαλίνες γυφές στο Αιγαίο

Μανούλα του πιάσε με από το χέρι
 και δείξε μου τον δρόμο προς Αιολίας
 ετα να ανέβουμε στο λαομαύω
 μαζί με ταγγελλίς και φίλους

Μανούλα του τον με αφήσε από το χέρι σου
 τον με αφήσεις να πατήσω με και φίλους
 Δεν μπορώ
 Τα χέρια της χωρισμένων
 Φείγω από κείνο ολάω

Μανούλα του σε αγαώ και υτάς
 Μην υτάς βλάτασα
 Εδώ να βρισκείσαι είσαι υτάς
 Δεν πέφτω λάτρες
 Ούτε φοβάταις τον τον πέφτω και λάτρες

Αυές ο υφός είναι ήρεφός , μαυρά
 Έχω δυναυτάει και άποψη
 βλάταει τον υτάς
 πάνω από το αγυρο αίτα του
 Εδώ μπορώ να παγω , να πελώ και
 να ερξόβαται σικέα

Μην υτάς τον υτά του
 Ξέρεις ει πρέπει να υάνεις
 Ζήλω πάνω κείφωρε αέας τον υτάς και λάτρες
 και διεύδιανέε ό, ει τον σέρμασαν
 Μην δείτουμείς
 Όλοι είλασε, ιδίωι.

Εικόνα 6 : Ποίημα της Ελένης κι οπτικοποίησή του από τη Βασιλική